

Kielemme käytäntö

Kulkevatko muuttolinnut määrättyjä teitä?

Esitetty yleisradiossa 30. 3. 1952

Suomalaiset ovat yleensä hyvin halukkaita kielessänsä välttämään muukalaisuuksia. Nuoria lainasanoja pidetään usein jo pelkästään sen vuoksi kartettavina, että ne tunnetaan vieraslähtöisiksi. Esim. sana *seideli*, jota aikanaan käytettiin olutlasista, hävisi kuin siivellä sipaisten, kun sen tilalle joku ehdotti sanaa *kolpakko*, joka siihen asti oli ollut melko tuntematon, vaikkakin olemassa oleva. Pääsyynä tähän oli se, että *seidelin* alkulähde, saksan *Seidel* -sana, oli sivistyneistöllemme hyvin tuttu, kun sen sijaan *kolpakko* kävi »suomalaisesta» sanasta. Kuitenkin sekin on lainasana, mutta sen alkukieli, venäjä, oli meillä vähemmän tuttu.

Yksi ja toinen lainasana entisten lisäksi ei kuitenkaan kielen järjestelmässä paljon merkitse. Sen sijaan on hyvin haitallista, jos kokonainen ryhmä jotakin kieliopillista muotoa edustavia sanoja vieraan kielen vaikutuksesta saa merkityksen, joka ei tälle muodolle alkuaan kuulu ja joka ei kuitenkaan tunkeudu sen kaikkiin edustajiin, niin että esiintyy rinnakkain sekä yleisen järjestelmän mukaisia että lainamerkityksen saaneita muotoja. Näin on käynyt eräiden partisiippien.

»Muuttolinnut seuraavat yleensä määrättyjä teitä.» »Määrätyistä syistä hän ei ole ehtinytkään lähteä.» Tähän tapaan näkee joskus kirjoitettavan. Sanalla *määrätty* on näissä lauseissa aivan erikoinen merkitys, joka periaatteessa jyrkästi poikkeaa tavallisten passiivin 2. partisiippien, sellaisten kuin *annettu*, *maksettu*, *lähetetty* merkityksestä. *Annettu lupaus* merkitsee lupausta, jonka joku tai jotkut ovat antaneet, mutta kuka olisi määrännyt muuttolinnoille tiet? Myöskään myöhästyminen *määrätyistä syistä*

ei edellytä, että joku olisi määrännyt, millä lailla myöhästyminen tapahtuu. Tällainen *määrätty* -sanan käyttäminen on ruotsin kielen vaikutusta ja sitä olisi täysi syy välttää, sillä se rikkoo sitä järjestelmää, jonka mukaan passiivia kielessämme käytetään.

Passiivin käyttö ruotsissa ja suomessa ei nimittäin suinkaan ole samanlaista. Ruotsin *rädda* merkitsee samaa kuin *pelastaa*, ja sen passiivi *räddas* merkitsee usein *pelastetaan*. Mutta jos näemme jossakin ruotsalaisen lehden veneen kaatumista koskevassa uutisessa otsikon *Endast en räddades*, emme ilman muuta voi tietää, että saatamme kääntää sen saman verbin passiivia käyttäen *Vain yksi pelastettiin* — todennäköisesti lause merkitsee *Vain yksi pelastui*. *Räddades* merkitsee siis sekä *pelastettiin* että *pelastui*. Tajuamme välittömästi, mikä on näiden sanojen merkitysero: *pelastettiin* merkitsee, että joku tai jotkut pelastivat asianomaisen, *pelastui* taas ei ilmaise mitään siitä, millä tavalla pelastuminen tapahtui: asianomainen saatettiin korjata veneeseen, mutta hän saattoi myös itse uida mailhin. Setälällä on Lauseopissaan tämän seikan selventämiseksi vielä seuraavat esimerkit: *Veneen kokka käännettiin* (siis tahallisesti). *Veneen kokka kääntyi* (käännettynä tai esim. tuulen voimasta). *Kokous hajotettiin* (siis esim. viranomaiset hajottivat sen). *Kokous hajosi* (joko osanottajien omasta halusta tai muista syistä). *Silloin kohotettiin eläköön-huuto*. *Laulu kohosi kohti taivasta*. *Huhua levitettiin innokkaasti*. *Huhu levisi nopeasti*. Näissä lauseissa transitiiivisen verbin passiivimuoto *käännettiin*, *hajotettiin* *kohotettiin*, *levitettiin* edellyttää teon suorittajaksi persoonallisia olentoja, lähinnä ihmisiä. Intransitiiviset verbit *kääntyi*, *hajosi*, *kohosi*, *levisi* eivät sisällä mitään tällaista viittauss-

ta, vaan ilmaisevat vain tapahtuman sellaisenaan. Sama ero ilmenee vastaavissa partisiipeissa. *Pelastettu ihminen* on persoonallisen olennon, Jumalan, ihmisen tai miksei eläimen pelastama, *pelastunut* on sen sijaan saattanut myös itse pelastaa itsensä tai pelastua sattumalta. Samoin sanapareissa *käännetty* — *kääntynyt*, *hajotettu* — *hajonnut*, *kohotettu* — *kohonnut*, *levitetty* — *levimyt*. Asia ei ole niin, että transitiivisen verbin, sellaisen kuin *kääntää*, tekijän aina tarvitsisi olla persoonallinen; näin on laita vain passiivimuotojen. Tuuli saattaa kääntää veneen kokan yhtä hyvin kuin ihmisenkin, mutta tuulen jäljeltä vene ei ole *käännetty*, vaan *kääntynyt*. Samalla lailla esim. rutto saattaa surmata ihmisiä, mutta he eivät silti ole *surmattuja*, vaan *kuolleita*; *surmattu* on vain ihmisen tai eläimen surmaama. Pakkanenkin *jäädyttää* järven, mutta järvi ei sen jälkeen ole *jäädytetty*, vaan *jäässä* tai *jäätynyt*. *Jäädytetty* on sen sijaan maalle tehty luistinrata, jonka ihminen on *jäädyttänyt*. Vaikka jokin asia saattaa minua *kiinnostaa*, en ole *kiinnostettu*, vaan *kiinnostunut*. Ennen kuitenkin sanottiin *intreseerattu*, mikä oli kaksin kerroin ruotsia: ensiksikin oli sana lainattu ja toiseksi sanan muoto. Mutta myös äänneasultaan aivan suomalaisissa sanoissa tällaista ruotsalaista passiivin partisiippiä tavataan ja varsinkin aikaisemmin tavattiin. Joku saattoi olla *harmitettu* jostakin. Nyt tämä muoto on jo joutunut museon hyllylle: nykyään ihmiset ovat *harmissaan* eivätkä *harmitettuja*. Sen sijaan tapaa yhä vielä *järkytetyjä* ihmisiä, vaikkakin *järkytyksissään* tai *järkyksissään* olevat taikka *järkyttyneet* onneksi ovat heitä lukuisampia. Harva enää on *huvitettu*, vaikka jokin asia huvittaisikin häntä, hän on — ja siitä on vain hyvää sanottavana — *hyvillään* tai *huvittunut*. Kun näkee tai kuulee jotakin liikuttavaa, ei ole suositeltavaa tulla *liikutetuksi*, *liikuttua* kyllä sopii.

Näissä tapauksissa ei vieraan mallin mukaisesta passiivipartisiipin käytöstä juuri saata aiheutua väärinkäsitystä. Mutta jos kuulemme lauseen *Ministeri X on terveys-*

syistä pakotettu eroamaan, meidän pitäisi hengessämme nähdä lainausmerkit »terveys-syistä» sanan ympärillä, sillä *ministeri X on pakotettu eroamaan* merkitsee — tai sen pitäisi merkitä —, että joku tai jotkut ovat hänet pakottaneet. Jos tosiaan terveysyyt ovat eron takana, on sanottava *Ministeri X:n on pakko erota*. Sama on laita sanassa *estetty*. *Vuorineuvos Y. on estetty saapumasta* merkitsee oikeastaan jotenkin samaa kuin *Vuorineuvos Y. estettiin saapumasta*. Jos muuta tarkoitetaan, asia on sanottavakin toisin, esim. *Vuorineuvos Y:llä on este*, *Vuorineuvos Y. ei ole voinut saapua*. — *Karaistu mies* on sekini useimmiten epäsuomalainen sanonta, nimittäin milloin ei tahdota ilmaista, että jotkut henkilöt ovat miestä nimenomaan karaisseet joitakin vaivoja kestäämään. Yleensähan on puhe elämäkokemuksen, koettujen vaikeuksien karaisevasta vaikutuksesta, ja niin ollen on parempi puhua *karaistuneesta miehestä*.

Paitsi tätä puheena ollutta epäsuomalaisuutta, partisiippien käytössä on vaanimassa toinenkin. Sellainen muoto kuin *suljettu* on verbin muoto, ja se viittaa tapahtuneeseen muutokseen. Aikaisemmin puhuttiin kieliopeissa *suljetusta* tavusta. Sillä tarkoitettiin konsonanttiloppuista tavua, tavua, jonka konsonantti sulkee, esim. *nyt*, *taas*. Vastakohta on vokaaliloppuinen, *avoin* tavu, esim. *se*, *maa*. Tämä termi *suljettu* tavu on kaksinkertaisesti huono. Ensiksikin passiivin partisiippi *suljettu* oikeastaan edellyttää sulkemisen suorittajaksi henkilöä, ja tässähän on kysymys äänneestä, konsonantista, joka sulkee tavun. Toiseksi *suljettu* oikeastaan edellyttää, että on tapahtunut sulkemistoimitus, että ennen avoinna ollut on suljettu. Sellaisestahan ei tässä ole kysymys, ja sen vuoksi *sulkeutunut* tavu ei olisikaan ollut kovin suuri parannus vahan termiin. Nyt puhutaankin *umpi-tavusta*, ja se termi on kaikin puolin moitteeton: se sanoo vain, millainen tavu *nyt* on, eikä edellytä mitään muutosta tapahtuneeksi, aivan niin kuin vastakohtaa ilmaiseva *avoin tavu* tai *avotavu* aikaisemminkin.

Se, että suomessa esiintyi vastakohtapari *avoin* — *suljettu*, johtui vain ruotsin esikuvasta: öppen — sluten. Liike- ja virastokielessä tämä vastakohtapari yhä elää: liike on *avoinna* silloin ja silloin, mutta *suljettuna* klo 12—13. Ilman vierasta esikuvaa varmaan sanottaisiin: *kiinni* klo 12—13. Ainakaan ei kenenkään ole syytä istua *suljetuin silmin*. Suomeksi istutaan *silmät kiinni* tai *umnessa silmin*, samoin kuin jotakin katsotaan *avoinin* eikä *avatuin silmin*.

Tämäntapainen aiheeton partisiippien käyttö on varsin yleistä. Sanonta *olen vakuutettu siitä, että olen oikeassa* on karkea ruotsalaisuus, mutta *olen vakuuttunut* ei ole aivan suomea sekään, mikäli en halua sanoa, että olen aikaisemmin epäillyt asiaa. Luontevaa on sen sijaan *Olen varma siitä, että olen oikeassa*. — Usein näkee ja kuulee vielä sanottavan, että joku henkilö on lämpimästi *puettu*, *puettuna* lyhyeen turkkiin tjs. Tämä on kömpelöä jo sen vuoksi, että nykyään ei ketään tervettä täysikasvuista toinen pue, hän *pukeutuu* itse. Mutta usein on aiheetonta sanoa, että joku on *lämpimästi pukeutunut*, *pukeutunut turkkiin*. Miksi viitata aikaisempaan pukeutumistoimitukseen? Riittää, kun toteamme, että hän on *lämpimässä puvussa*, *turkki yllään* tjs. — Rajoitettu on yksi näitä sanoja. Lehdissä näkee sentapaisia ilmoituksia kuin *Myytäväenä rajoitettu määrä puolukoita*. Tässäkään ei haluta sanoa, että kukaan olisi rajoittanut puolukoiden määrää, vaan ainoastaan, että määrällä on rajansa. Parempi olisi silloin sanoa *Myytäväenä jokin määrä puolukoita*. *Rajallinen* -sanalla tuo rajoitettu myös usein voidaan korvata. Samoin on parempi sanoa *Korvauksen saajalla on oikeus tehdä sitä ja sitä kuin Korvauksen saaja on oikeutettu tekemään sitä ja sitä*. — Sana *varustettu* on myöskin näitä kirjasuomen huonosti perheeseen sopeutuvia ottopoikia. *Huuhkaja on varustettu terävillä kynsillä, joilla se tarttuu saaliiseensa*. Eihän kukaan ole huuhkajaa kyn-

sillä varustanut: on sanottava *Huuhkajalla on terävät kynnet*. Ihmistekoa olevista esineistä puhuen *varustettu* sopii paremmin. *Vene on varustettu 40-hevosvoimaisella moottorilla* ei ole sellaisenaan mahdoton sanonta, sillä moottorihan on todella asennettu veneeseen, joka alkuaan on ollut sitä ilman, mutta luontevampaa on useimmiten kuitenkin vain todeta, että *veneessä on sellainen moottori*. Kömpelömpää on jo puhua *kahdella ikkunalla varustetusta huoneesta*, koska ikkunat ovat olennainen ja alkuperäinen osa huonetta: tarkoitetaan sanoa, että huone on *kaksi-ikkunainen* tai että huoneessa on *kaksi ikkunaa*. Vielä esimerkkejä tällaisesta vierasmallisesta kielenkäytöstä: »Yrittäessään avata matkalaukkuja Arvo havaitsi, että se oli *lukittu*.» Luontevampaa: *lukossa*. »Tyttö katseli häntä *pää ylpeästi kohotettuna*.» Paremmiin: *pystyssä, koholla*. — »Hän oli viehättävä uudessa tanssipuvussaan, *paljastetuin käsivarsin*.» Paremmiin: *paljain käsivarsin, käsivarret paljaina*. — »Vaunuosastoon astui kymmenkunta *aseistettua* miestä.» Suomalaisemmin: *aseellista* miestä. — »Yritys oli varsin *uskallettu*.» Luontevammin: *uskallias, uhkarohkea*.

Mutta palatkaamme vihdoin tuohon *määrättyyn*, josta juttumme lähti. Se voidaan suomentaa useallakin tavalla. *Tietty* on yksi hyvä vastine. »Muuttolinnut seuraavat yleensä *tiettyjä* teitä» on suomea. Toinen usein naulan kantaan osuva sana on *eräs*. »*Eräistä* syistä hän ei ole ehtinytkään lähteä.» Mutta hyvin usein voi parhaiten käyttää *määrä*-alkuista yhdyssanaa. Voidaan puhua *määräasiasta* määrätyn asian sijaan, *määräpaikasta*, *määräprosenttisesta* liuoksesta jne.

Ei ole puutetta täysin suomalaisista ilmaisutavoista, kun vain kiinnittää asiaan huomiota ja haluaa vapautua tästä vieraasta ja kieltämme vesittävästä rakenteesta.

MATTI SADENIEMI